

В. Є. ЛУНЬОВ

Макіївський економіко-гуманітарний інститут

**ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ ЮРИСТІВ У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ,
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Статтю присвячено розгляду професійного мислення юристів у системі ОВС України з позиції особистісного, системного та ситуативного підходів. Наведено результати емпіричного дослідження. Виявлено континуум розвитку професійного юридичного мислення на чотирьох основних рівнях.

Ключові слова: професійне мислення юриста, континуум розвитку мислення, особистісні характеристики мислення.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, коли психологічна наука потребує переосмислення здобутків минулих років та пошуку нових форматів дослідження актуальних проблем, особливого значення набувають комплексні, міждисциплінарні тенденції у загальній психології, які дозволяють всебічно дослідити, описати та знайти шляхи розвитку психічних дефініцій, зокрема, це стосується виявлення найбільш узагальнених тенденцій у становленні професійного мислення юристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на діяльнісне походження, професійне мислення все більше потребує ситуаційного та особистісного розуміння та вирішення проблем, оскільки професійна діяльність юриста здійснюється в умовах динамічних, несподіваних та неоднозначних поліфункціональних ситуацій. Ситуаційний підхід як нова парадигма загострює питання щодо актуалізації факторів, які детермінують успішність професійної діяльності та мислення (В.М.Дружинін, Ю.М.Ємельянов, D.Magnusson, W.Mishel та ін.).

На даному етапі повно та глибоко опрацьовані аспекти мислення, пов'язані з пізнавальними потребами особистості (О.М.Матюшкін, О.К.Тихоміров, П.М.Якобсон), з внутрішньою діалогічністю суб'єкта (М.М.Бахтін, В.С.Біблер, Л.С.Виготський, О.В.Диса, Г.М.Кучинський, О.М.Крутій, О.Є.Самойлов та ін.), з моральними цінностями (М.І.Воловікова, Л.В.Темнова, та ін.), з проявами емоційної регуляції мисленневих процесів (І.О.Васильєв, Ю.Є.Виноградов, К.В.Лось та ін.) з часовими параметрами (Н.В.Головіна) тощо.

Наслідком означеного стану опрацювання проблеми є недостатній рівень уваги, приділений поетапному становленню професійного мислення юриста на сензитивних етапах його розвитку. Не в повній мірі у психологічній науці досліджено особливості особистості, що забезпечують стійкість професійного мислення юриста та можливість виокремлення його у самостійну загальнопсихологічну дефініцію. Проблема професійного мислення юриста є однією з фундаментальних у загальній психології. Її значущість обумовлена особливою роллю мислення в діяльності юриста, зокрема, в діяльності оперативного працівника ОВС. Пізнання закономірностей та механізмів професійного мислення є необхідною умовою розробки як загальнотеоретичних, так і прикладних, практичних аспектів даної проблеми. Однак, рівень опрацьованості проблеми професійного мислення юриста не відповідає її значущості, що й зумовило необхідність проведення даного дослідження.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості професійного мислення юристів, встановити основні структурні компоненти цього явища.

Виклад основного матеріалу. Як стає зрозумілим з аналізу наукової літератури, в дослідженні професійного мислення можна виділити декілька підходів: функціональний, ситуаційний та проблемний, кожний з яких основний науковий акцент робить на певних

сторонах мислення, характеризується чіткою структуризацією. Так, функціональна сторона професійного мислення характеризується діагностичними, стимулюючими, інформуючими, розвивальними, компенсаторними, оцінювальними та самовдосконалюючими особливостями; проблемна сторона професійного мислення характеризується когнітивною спрямованістю, структурною цілісністю, здібністю до розвитку та зміни рівнів функціонування (ситуативного та надситуативного), здібністю до перетворювання предмету професійного пізнання, а ситуаційна сторона утворює і упорядковує психологічну структуру діяльності [1, 3, 7].

Професійне мислення слід розглядати як складне системне утворення, реалізація якого забезпечує успішне здійснення професійної діяльності, воно є узагальненим відображенням у свідомості фахівця значущих фактів, явищ, процесів у їх необхідних, суттєвих зв'язках та відношеннях, характерних для даного виду діяльності, та включає в себе особистісно-когнітивні процеси та властивості, компоненти спілкування, визначає індивідуальний стиль мисленнєвої діяльності, активізується у проблемній ситуації, приймає участь у створенні певних впливів на суб'єкта.

Методологічне підґрунтя вивчення професійного мислення юриста складають основні положення діяльнісного підходу (принцип єдності свідомості та діяльності), акмеологічного підходу (розвиток професіонала), системного та ситуаційного підходу, принципу єдності спілкування та узагальнення, основні положення теорії самовизначення особистості [4].

Узагальнення результатів теоретичного аналізу проблеми призвело нас до необхідності розробки плану емпіричного дослідження [2, 5, 6]. Було поставлено дослідницьке завдання – визначити психологічні особливості розвитку професійного мислення у досліджуваних на прикладі трьох емпіричних груп: перша група – курсанти 2 року навчання ВНЗ МВС України за напрямом підготовки «оперативно-розшукова діяльність»; друга група – курсанти 4 року навчання ВНЗ МВС України за напрямом підготовки «оперативно-розшукова діяльність»; третя група – оперативні працівники підрозділів МВС України з досвідом роботи до п'яти років. Дослідницька робота проводилася на базі лабораторії експериментальної психології факультету права і психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту. Згідно завданням дослідження було підібрано наступний пакет методик: «Дослідження ригідності розумових процесів», «Словесний лабіринт», «Виключення зайвого», «Складні аналогії», «Порівняння понять», «Тлумачення прислів'їв», «Виокремлення суттєвих ознак», «Піктограма», «Пошук закономірності», «Дослідження продуктивного і репродуктивного мислення», «Дослідження стратегій використання інформації при вирішенні задач», Методика Брунера, «Ханойська башта», Рівень суб'єктивного контролю (РСК), 16-РФ опитувальник Р.Кеттелла. Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалася адекватним методологічним обґрунтуванням вихідних положень, використанням методів математичної статистики при обробці результатів тестування, відповідністю методів дослідження його меті та завданням, поєднанням кількісного та якісного аналізу експериментальних даних.

За результатами емпіричного дослідження у курсантів другого року навчання (К2) виявлено наступні особливості професійного мислення: домінування лабільності над процесами ригідності мислення; здатність до узагальнення матеріалу та недостатня вираженість абстрагування; основними характеристиками наочно-образного мислення досліджуваних є: адекватність, здатність до відтворення, конкретність та стандартність. На рівні, нижчому за норму, є показники абстрактності мислення та його оригінальності. Крім того, розвинені показники понятійного, творчого та продуктивного мислення. При розв'язанні проблемних ситуацій досліджувані даної групи використовують переважно консервативну стратегію та стратегію послідовного пошуку.

Курсанти четвертого року навчання (К4) показали наступні особливості мислення: перевагу лабільності над процесами ригідності, розвинену логічність мислення та здатність до абстрагування. У переважній більшості досліджуваних складовими мислення є адекватність, здатність до відтворення, конкретність, абстрактність та стандартність;

виражений репродуктивний тип. Серед стратегій розумових дій домінує консервативна, а азартна та симультанна стратегії не використовуються зовсім.

Працівники ОВС з досвідом роботи до 5 років (ОП5) демонструють домінування процесів ригідності над процесами лабільності мислення. Їм притаманні такі особливості професійного мислення як здатність до абстрагування та недостатньо виражена здатність до узагальнення. Основними складовими мислення досліджуваних даної групи є адекватність, здатність до відтворення, конкретність, абстрактність та стандартність. На рівні, нижчому за нормою знаходяться показники оригінальності мислення.

Відповідність мислення юристів реальній ситуації та умовам навчання або праці знаходяться на високому рівні та впливають на когнітивну сферу в структурі професійного мислення. В контексті діяльності юриста більшість особливостей мислення набувають особливого значення. Так, діагностована динаміка збільшення стандартності мислення розуміється не як негативна характеристика мислення, позбавленого креативності, а як поступове набуття юристом професійного досвіду, спеціальних знань, які регламентовані чинним законодавством, як загальна особистісна нормативність, що відображається і на процесі мислення. Саме стандартність мислення підштовхує юриста шукати аналогічні ситуації, співвідносити їх з реаліями, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними епізодами. В поєднанні з динамікою логічності мислення, стандартність створює умови для подальшого розвитку особистості фахівця високого рівня. Виявлена позитивна динаміка розуміння логічних відносин, яка залежить від зростання рівня професіоналізму, тобто, набуття суб'єктом спеціальних знань, умінь та навичок, які стимулюють розвиток цієї характеристики мислення та забезпечують професійне становлення особистості. Подібну тенденцію підтверджує й динаміка становлення репродуктивного мислення юриста, що свідчить про здібність досліджуваних створювати суб'єктивно нові продукти діяльності та новоутворення, спираючись на всі існуючі первинні дані, матеріали розслідування та власні логічні міркування.

Оскільки професійне мислення розглядається нами не тільки як когнітивна характеристика, а значно ширше, як професійно значуща якість, окрема роль у її структурі відводиться особистісним складовим. На підставі порівняння особливостей мислення усі досліджувані розглядалися як гомогенна вибірка, на основі якої виділялися чотири групи, кожна з яких характеризується певним рівнем професійної мотивації, ставленням до своєї діяльності та відповідним делегуванням відповідальності, що дозволяє екстраполювати отримані результати на контекст професійного мислення: 1)досліджувані зі співпаданням ідеальних та реальних мотивів, позитивним ставленням до професії та інтернальним локусом контролю; 2)досліджувані зі співпаданням ідеальних та реальних мотивів, негативним ставленням до професії та інтернальним локусом контролю; 3)досліджувані зі співпаданням ідеальних та реальних мотивів, негативним ставленням до професії та екстернальним локусом контролю; 4)досліджувані, у яких не співпадають ідеальні та реальні мотиви, негативне ставлення до професії та екстернальний локус контролю.

Виявлений високий позитивний зв'язок між інтернальним локусом контролю та співпаданням ідеальних та реальних мотивів. Отримані результати демонструють наявність рівнів професійного мислення юриста континуального характеру, основними полюсами виступають характеристики досліджуваних 1 та 4 груп. Відповідно, досліджувані 2 та 3 груп займають проміжний стан та демонструють динаміку змін – від інтернального до екстернального локусу відповідальності, від позитивної до негативної оцінки власної діяльності та від співпадання мотивації до неспівпадання. Даний континуум може бути заданий полюсами «ситуативний – надситуативний спосіб мислення».

Досліджувані 1 групи мають надситуативний рівень мислення, здібні намітити стратегію своєї професійної діяльності, її перспективний результат, та, за рахунок інтернального локусу контролю, надати оцінку власним успіхам та невдачам (причому невдачі вони розглядають як можливість подальшого самовдосконалення). Досліджувані з ситуативним способом мислення нездатні бачити дальню перспективу, тому розходження

між реальним результатом та очікуваним приносять негативні відчуття. Екстернальний локус контролю заважає об'єктивно та повно аналізувати причини власних невдач, примушує делегувати відповідальність та провину зовнішнім обставинам.

Встановлено значимий позитивний зв'язок між екстернальним локусом контролю та незадоволеністю від виконуваної професійної діяльності. Незадоволені професією юристи частіше за все звинувачують у цьому зовнішні обставини та умови. Така позиція дозволяє їм перенести відчуття провини на інших та скласти з себе відповідальність за невдачі та формально виконувати свої обов'язки.

Оскільки професійне мислення розглядається як процес пошуку, виявлення та розв'язання професійної проблемної ситуації, то досліджуваний взаємозв'язок аналізу та розв'язання професійної проблемної ситуації досліджуваними різними групами мотивації є його додатковою характеристикою. Найбільш ефективними з боку аналізу та розв'язання професійної проблемної ситуації були досліджувані 1 та 2 групи (відмінності у ступені ефективності були незначні). Якісний аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати про наявність впливу ставлення юриста до своєї професії на ставлення до пропонованих ситуацій. Менш ефективними при виявленні та розв'язанні проблемних ситуацій були представники 3 та 4 груп. Крім того, значну роль у становленні професійного мислення юриста відіграє його особистісний компонент поряд з мотиваційною сферою. Особливого значення набувають інтелектуальні, комунікативні та емоційно-вольові якості, що дозволяє нам розглядати мислення як особистісну якість суб'єкта, яка динамічно розвивається та формується в процесі спеціально організованих заходів.

Висновки. Вдосконалення професійного мислення юриста може здійснюватися на двох рівнях – проблемно-методологічному та проблемно-оперативному. Вони можуть бути застосовані окремо або сукупно, як узагальнена методологія роботи з професійним мисленням. Крім того, при організації та проведенні коректуально-тренінгової роботи може бути використаний як позитивний, так і негативний досвід (аналіз професійних помилок). Основна структура тренінгових занять з розвитку професійного мислення юриста містить наступний алгоритм: пізнання – розуміння – застосування – аналіз – оцінювання. Кожна складова цієї структури містить власні цілі, передбачає ієрархізацію основних дослідницьких завдань, що відповідає системно-структурному мекодологічному підходу

Подальший розвиток даної теми може включати вивчення впливу основних властивостей психіки на якісні характеристики професійного мислення юриста.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Личностный тип мышления /К. А. Абульханова-Славская. // Когнитивная психология: материалы финско-советского симпозиума. – М.: 1986. – С. 154 – 172.
2. Джелилова Л. Р. Концептуальна модель розвитку професійного мислення майбутніх вчителів початкових класів/ Л. Р. Джелилова// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2006. – № 15 (39). – С. 149 – 154.
3. Диса О.В. Внутрішній діалог як механізм творчого мислення: автореф. дис...канд.психол.наук: 19.00.01/О.В.Диса; ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Одеса. 2005. – 17с.
4. Луньов В.Є. Погляд психологічної науки на юридичне мислення, як складову професіоналізму в оперативно-розшуковій діяльності/ В.Є.Луньов//Вісник післядипломної освіти: зб. наук праць / Ун-т менедж. освіти АПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих ; редкол. : О.Л.Ануфрієва та ін. – К., 2005 – Вип.10 / голов. ред. В.В.Олійник. – К. : Геопринт, 2008. – С. 197-204.
5. Луньов В.Є. Професійне юридичне мислення в оперативно-розшуковій діяльності: психодіагностичний аспект/В.Є.Луньов // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб.статей : Ялта : РВВ КГУ, 2008. – Вип. 20. – Ч. 3. – С. 178-184.
6. Махлай О.М. Психолого-акмеологічний аспект розвитку пізнавальної сфери оперативних працівників /О.М.Махлай, С.А.Чистяков// Науковий вісник

Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського.- № 11-12
Одеса, ПДПУ ім.. К.Д.Ушинського, 2005. – С. 167-173.

7. Самойлов А.Е. Психология парадоксального мышления или прогностический диалог теории с эмпирией. Монография. – Днепропетровск, 2007. – 185 с.

Надійшла до редколегії 30.09.2011.

Лунев В. Е. Профессиональное мышление юристов в системе органов внутренних дел Украины: теоретико-методологический анализ, эмпирическое исследование

Статья посвящена рассмотрению профессионального мышления юристов в системе ОВД Украины с позиции личностного, системного и ситуативного подходов. Приведены результаты эмпирического исследования. Выявлено континуум развития профессионального юридического мышления на четырех основных уровнях.

Ключевые слова: профессиональное мышление юриста, континуум развития мышления, личностные характеристики мышления.

Lunyv Vitaly Ye. Professional thought of Ukraine internal affairs system lawyers: theoretical and methodological analysis, empiric research

Consideration of professional thought of lawyers in the system of Police of Ukraine from the position of personality, system and situation approaches are considered in the article. The results of empiric research are resulted. Discovered development of professional legal thought on four basic levels.

Key words: professional thought of lawyer, development of thought, personality descriptions of thought.